

ИНОНЧ АЙТИМЛАРНИНГ ЁШЛАР ТАРБИЯСИ УЧУН АҲАМИЯТИ

Нодира Махмудовна Мўминова

Андижон Давлат Университети докторанти

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8166716>

Инонч айтимларнинг таъбир ва башорат қилишга қаратилганлиги заминида кундалик турмуш тажрибаларидан келиб чиқувчи ҳаётий асос мавжуд. Чунончи одамлар турли хил касалликларни тиббиёт илми ривожланмасдан олдин ўсимликлар, жониворлар ва сеҳрли сўзлар ёрдамида даволаганлар. Медицина тараққий этган ҳозирги кунда ҳам бундай усуллар билан даволашга бўлган эҳтиёж йўқолгани йўқ.

“Ўзбек совет энциклопедияси”да ҳам “ирим” истилоҳига ўрин ажратилган бўлиб, қуйидагича изоҳланган: “Кишиларга ғайри табиий ҳодисаларнинг таъсир қилишига ишониб, бирор ният билан қилинадиган хурофий иш, хатти-ҳаракат.

Ирим кишиларнинг ўзларини эҳтиёт қилиш, бировларга яхшилик тилаш ёки зиён етказиш ва бошқа ниятларда қилинади. Иримнинг турлари жуда кўп ва жаҳондаги деярли ҳамма халқларда учрайди. Илгари фарзандларга исм қўйишда ҳам ирим қилинади. Мас. йўлда туғилган болага Йўлчи, сафарда туғилган болага Сафар деб исм қўйилган. Ирим бир томондан, кишиларнинг эзгуликка интилишлари билан боғланиб кетади, иккинчи томондан, табиат ва жамиятда қандайдир ғайри табиий сеҳрли кучларнинг борлигига ишонишга асосланади. Кишиларнинг амалда табиий ва ижтимоий кучларни тобора ўзларига бўйсундириб боришларига қараб, иримлар йўқолиб боради”. [8:123]

Бу ўринда шуни таъкидлаб ўтиш жоизки, инонч қадимги мифологик тасаввурлар билан боғлиқ тушунча сифатида “ирим” сўзи англатган маънони ҳам ўз ичига қамраб олади. Инонч айтимлар инсон хотирасида тайёр, ортиқча компонентларсиз, мукамал ва турғун ҳолда намоён бўлади. Ф.де Соссюр паремаларнинг ушбу белгиси тўғрисида: “Бундай иборалар импровизация қилинмайди, балки одатига кўра тайёр ҳолда авлоддан, авлодга ўтиб келади” деган фикрни билдирган [7:122]

Айрим кўҳна инонч айтимлар тагматини англаш ҳақиқатан мушкул. Уларнинг сир-асрорини идрок этиш мифологик тафаккурга хос образ ва семиотик символлар мантиқига доир билимларни тақозо этади. Кишилик жамиятининг болалик даврида шаклланган бундай билимлар эса миф, диний эътиқод ва кундалик маиший тажриба омиктасидан иборатдир. Ўша давр одамлари табиатга нега биздан ўн чандон кўпроқ боғланган: ноаён ҳодисаларидан кўрққан, ҳайратомуз гўзал ва маҳсулдор неъматларини севган, стихияли материалистик қарашларини бойитган? Чунки буларнинг барчаси ибтидоий онгнинг прагматик кўлами ва унга хос тадрижий эврилишлар билан бевосита боғлиқдир.

Инонч айтимлар оғиздан оғизга ўтиб келиши жараёнида бошқа паремиологик жанрларда бўлгани сингари турли хил таркибий ўзгаришларга учраган. Улардан аосийси чора-тадбир компонентининг унутилишидир. Бунинг ижтимоий-маиший сабаби, юқорида айтилганидек, тезкор замон ҳодисаларининг янги авлод онгига кучли таъсири, хусусан, уларнинг асосий вақтини турли ижтимоий тармоқларнинг компьютер ва уяли телефонлар воситасида етказётган ахбороти эгаллаганлиги, бунинг натижасида ёшлар томонидан мазкур жанр намуналарига бўлган ишончнинг сўна боришидир. Натижада инонч айтимнинг айрим намуналари катта авлод

вакиллариининг хотирасида ҳам сабаб ва оқибатдан иборат икки компонентли кўринишга эга бўлиб қолган. Ушбу нуқтаи назаримиз асоссиз бўлмаслиги учун фактик материалларни келтириб ўтамиз:

1. Қозоннинг қирмочини еса, тўйида қор ёки ёмғир ёғади.
2. Кулни супиринди билан аралаштирса, тўйига аза аралашади.
3. Остонага ўтирса, етти йил турмушга чиқмайди
4. Матони кўндаланг тиктирса, бева қолади.

Тиббий маслаҳат мазмунидаги инонч айтимларининг айрим намуналари мисолларида кўрсатилгандек, даставвал инсон танасининг қайсидир қисми қичиши билан боғлиқ сабаб ва оқибат вариациаларини олиб кўриш мумкин. **Масалан:**

1. Ўнг кафт қичиса фойда, чапи - зиён.
2. Тирсакни қичиши - ғам-алам.
3. Буйин қичиши - зиёфат ёки ёқалашиш.
4. Пешона қичиса, ташвишли иш.
5. Оёқ таги қичиса, меҳмонга боради.
6. Буруннинг ён томони қичиса, хуш хабар келади.

Шамолласа ёки тушида қаттиқ кўрқса, лабга учуқ тошади. Тоза кесакни ёки қулоқ ичидаги мумни унга суркалса, тезда йўқ бўлади.

Қурбақани ўлдирса, қўлига сўғал тошади (вар.: қўли қалтироқ бўлиб қолади). Уни йўқотиш учун қўлига қаттиқ суриб, итга ялатса, сўғал йўқ бўлади.

Ҳожатхонадан чиққанида ювилмаган қўли билан кўзини уқаласа, тескан чиқади. Игнани қовоқларига уч марта сал текизиб, “суқуб олайми”- деб бош кийимига санчиб қўйса, тескан қайтиб кетади.

Этномедицина йўналишидаги тиббий маслаҳат берувчи баъзи инонч айтимларда иккитагина компонент қўлланилади. Яъни, нутқ тежамкорлиги туфайли оқибат компоненти тушиб қолиб, сабаб ва чора-тадбир узвлари сақланган бўлади. Фикримизнинг далили учун айрим мисолларни кўриб чиқсак

Ари чақса, туз босиш керак.

Кўз яра чиқса, пиёз пўстлоғини куйдириб босиш керак.

Кўринадики, инонч айтимлар миллий табобат сирларининг оммалашувида ҳам муҳим восита бўлиб хизмат қилар экан. Инонч айтимларнинг бундай намуналарини кекса кишилар хотирасидан тўлиқ ёзиб олиниб, илмий жиҳатдан янада кенг ўрганиш лозим, албатта.

Инонч айтимларнинг ёшлар тарбияси учун аҳамияти беқиёсдир. Чунки уларнинг барчаси инсонни эзгуликка, покизаликка ундайди, ҳаётни эндигина англаётган авлод вакиллариини ҳушёрлик ва огоҳликка даъват этади. Масалан: “Тирноқни ўстирса, фалокат олиб келади” деган инонч айтимда тирноқни ўстирмаслик учун сабаб компоненти келтириляпти. Тирноқ ўсиб кетса, ичига бизнинг кўзимизга кўринмас микроблар ўрнашиб олиши ва қўл билан еётган таомларимизга ўтиб, турли касалликларни келтириб чиқариши болалар онгига ҳар хил тушунилиши мумкин бўлган “фалокат” орқали сингдирилмоқда. Ёки: “Ўчоқни оёғи билан босса, боши оғрийди”. Мазкур инонч айтимдаги таъбир амалда содир бўлмаслиги мумкин. Лекин момоларимиз доимо муқаддас деб ҳисоблаб келган ва ҳар куни қозонда таом

пишириладиган ўчоққа оёқ қўйиш умуман ёшлар, хусусан ўсмир қизлар тарбияси учун зид ҳолат эканлиги аёндыр.

Юқорида айтилганидек, халқимизнинг оғзаки ижодида неча асрлардан буён минглаб намуналари яратилган инонч айтим ҳали академик кўламда тадқиқ этилмаган анъанавий паремиологик жанр сифатида фольклорнинг турли кўринишлари доирасида ўзига хос жиҳатлари билан ажралиб туради.

References:

1. Завьялова Е.Е. Приметы как фольклорный жанр: опыт систематизации. // Журнал "Знание. Понимание. Умение". 2013. №2;
2. Иванова Н.Н. Примета // Русские паремии: новые формы, новые смыслы, новые аспекты изучения: Колл. монография / Под ред. Т.Г. Никитиной. Псков: ПГПУ, 2008. - С. 75-144;.
3. Кулькова М. А. Проблема дефиниции и классификации народных примет // Проблемы изучения живого русского слова на рубеже тысячелетий: Всероссийская научно-практическая конференция. Воронежский государственный педагогический университет, 2005. – С. 146-151. (0,4 п. л.) ;
4. Павлова Е. Г. Опыт классификации народных примет // Паремиологические исследования. М.: Наука, 1984. — С. 294-299. ;
5. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики М., -1983,- С.122.
6. Ўзбек совет энциклопедияси. 1-жилд. Тошкент. 1974.-Б.123.